

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У СОМБОРУ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

-обавезна садржина- свака рубрика мора бити попуњена

(сви подаци уписују се у одговарајућу рубрику, а назив и место рубрике не могу се мењати или изоставити)

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
<p>1. Датум и орган који је именовано комисију: Наставно-научно веће Педагошког факултета у Сомбору, дана 28.05.2014. године</p> <p>2. Састав комисије са знаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:</p> <p style="padding-left: 40px;">Др Мара Ђукић, редовни професор за ужу научну област Педагогија, изабрана у звање 5.7.2001. године, запослена на Филозофском факултету у Новом Саду, председник</p> <p style="padding-left: 40px;">Др Радмила Богосављевић, ванредни професор за ужу научну област Педагошке науке, изабрана у звање 1.11.2013. године, запослена на Педагошком факултету у Сомбору, члан</p> <p style="padding-left: 40px;">Др Светлана Шпановић, редовни професор за ужу научну област Педагошке науке, изабрана у звање 17.9.2013. године, запослена на Педагошком факултету у Сомбору, члан и ментор</p>
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
<p>1. Име, име једног родитеља, презиме: Александра, Радмиле, Трбојевић</p> <p>2. Датум рођења, општина, држава: 29.4.1962., Београд, Савски Венац, Србија</p> <p>3. Назив факултета, назив студијског програма дипломских академских студија – мастер и стечени стручни назив: Учитељски факултет, Сомбор, 2004, студијски програм: Професор разредне наставе, стручни назив: Професор разредне наставе.</p> <p>4. Година уписа на докторске студије и назив студијског програма докторских студија: Кандидат је претходно стекао академски назив магистра дидактичко-методичких наука разредне наставе у области познавања друштва и стекао право на стицање академског назива доктора наука одбраном докторске дисертације – члан 128. Закона о високом образовању.</p> <p>5. Назив факултета, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране: Педагошки факултет, Сомбор, „Иновативни модели обраде историјских садржаја у настави природе и друштва“, Методика наставе познавања друштва; научна област: Дидактичко-методичке науке разредне наставе, 12.02.2009.</p> <p>6. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Дидактичко-методичке науке разредне наставе, Магистар дидактичко-методичких наука разредне наставе у области познавања друштва.</p>

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

МОДЕЛИ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ САДРЖАЈА У УЧБЕНИЦИМА РАЗРЕДНЕ НАСТАВЕ

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Навести кратак садржај са назнаком броја страна, поглавља, слика, шема, графикона и сл.

Докторска дисертација садржи 308 страница куцаног текста (252 странице основног текста, 15 страница литературе и 39 страница прилога). Структурирана је у шест поглавља: **Увод**; **Теоријске основе истраживања**; **Емпиријски део**; **Закључак**; **Литература и Прилози**. Осим тога, раду су приложени: попуњен формулар **Кључне документацијске информације** и **Резиме** (на српском и енглеском језику). У текст докторске дисертације је интегрисано: 47 табела (7 табела је позиционирано у прилозима, а 40 у основном тексту), 21 графикон и 7 слика.

Композиција теоријских основа истраживања обухвата следеће тематске целине: **Теоријска полазишта презентације друштвених садржаја у уџбенику (5-34)**; **Дефинисање основних појмова (35-46)**; **Преглед релевантних истраживања (47-54)** и **Моделе презентације друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе (55-88)**. У оквиру теоријских полазишта проблему истраживања, кандидаткиња разматра теоријска схватања когнитивног развоја Пијажеа и Виготског, врсте знања и облике учења у уџбенику, метакогнитивну подршку уџбеника учењу, уџбеник као средство активне комуникације и презентацију друштвених садржаја у уџбенику у контексту хуманистичке парадигме. Појмовно-терминолошка проблематика из предмета истраживања обухвата дефинисање кључних појмова који су представљени у виду синтагми (друштвени садржаји, уџбеник разредне наставе, дидактичка презентација садржаја, модели презентације друштвених садржаја). У последњој целини теоријских основа истраживања анализирани су модели презентације друштвених садржаја у уџбенику: рецепционо-естетички, егземпларно-парадигматски, проблемско-откривајући и мултимедијално-вишеизворни.

Емпиријски део је друго веће поглавље докторске дисертације које је структурирано у две целине: **Методолошки оквир истраживања (89-114)** и **Анализа и интерпретација резултата истраживања (115-244)**. Методолошки оквир истраживања садржи све конститутивне елементе: проблем и предмет истраживања, циљ и задатке истраживања, хипотезе, варијабле, методе, технике и инструменте истраживања, популацију и узорак истраживања, организацију и ток истраживања и статистичку обрада података. Интерпретација резултата истраживања почиње анализом друштвених садржаја у предметима разредне наставе кроз етапе развоја система васпитања и образовања. Надаље, резултати истраживања су организовани у три целине: **Анализа друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе**; **Квалитет презентације друштвених садржаја из угла ученика и Ставови наставника о начину представљања друштвених садржаја у уџбенику**.

У **Закључку (245-252)** се систематизују и резимирају теоријска сазнања изложена у дисертацији и предочавају резултати емпиријског истраживања обављеног са циљем да се испита заступљеност друштвених садржаја и утврде начини њихове презентације у уџбеницима разредне наставе од 1945. године до данас и да се сагледа како ученици, а како наставници перципирају сложене проблеме излагања променљивих садржаја о друштву у уџбеницима Природе и друштва које користе у настави.

Без анализираних уџбеника, у поглављу **Литература** наведене су 203 библиографске јединице. Основни текст докторске дисертације употпуњују следећи **прилози**: примери страница уџбеника сходно представљеним моделима у теоријском делу рада, листу анализираних уџбеника (60), табеле квантитативне анализе утврђених категорија, истраживачку матрицу анализе садржаја уџбеника, изглед лекције уџбеника **Познавања друштва за четврти разред основне школе у Словачкој републици**, водич за разговор у фокус групама, евиденциони лист за процену слагања са тврдњама о уџбенику природе и друштва, примере слободних дечјих илустрација током разговора и упитник за наставнике разредне наставе о начинима представљања друштвених садржаја у уџбеницима предмета **Свет око нас** и **Природа и друштво**.

Докторска дисертација је предата и у електронској форми.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

У оквиру првог поглавља (Увод), кандидаткиња уводи читаоце у садржај докторске дисертације и полази од оцене да је још увек актуелна критика традиционалне концепције наставе у којој је уџбеник обликован по моделу излагања декларативног знања. Истиче се недостатак емпиријских истраживања о дидактичком обликовању уџбеника у којима се презентују друштвени садржаји те је ово питање у фокусу истраживања докторске дисертације. Уџбеник се посматра као спона између садржаја наставе, наставника и ученика.

Теоријске основе истраживања, као комплексно поглавље, карактерише кохерентност у интерпретацији научних сазнања из различитих области (педагогија, психологија, социологија и др.). Теоријска полазишта презентације друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе кандидаткиња темељи на схватању когнитивног развоја Пијажеа и Виготског, разумевању врста знања и облика учења у уџбенику, метакогнитивној подршци уџбеника процесу учења, уџбенику као средству активне комуникације и специфичностима друштвених садржаја у оквирима хуманистичке парадигме. Ослањајући се на Пијажеово схватање да сазнање мора бити резултат самосталне активности детета и да се нова знања и искуства надовезују на претходна, у раду се експлицира идеја да аутори уџбеника морају организовати процес поучавања и учења повезивањем претходно наученог са новим знањима. Надаље се сагледава схватање Виготског о формативној улози социјалних интеракција у развоју детета те о развоју функција у зони актуелног и зони наредног развоја. Закључује се да би аутори уџбеника морали бити способни да процене „зону блиског развоја“ за ученике одређеног животног доба. Кандидаткиња се позива на релевантне изворе у којима се разматрају врсте знања, а неовисно од терминолошке неједначености, истиче да су у уџбенику најприсутнија декларативна и процедурална знања. Међутим, у раду се отвара и питање кондиционих знања (знања *када* и *како* – према: Д. Плут, 2003). Када се разматрају облици учења, у фокусу су рецептивни и активни облици учења, уз закључак да се активним облицима постиже већа и дубља когнитивна ангажованост. У том смислу, аутори уџбеника би требало да проблематизују одређене друштвене садржаје који су повезани са свакодневним животом и постављају проблеме који произилазе из личног, животног искуства ученика те да указују на могућу социјалну вишезначност. Већина аутора, који се у новије време баве истраживањем уџбеника, истиче значај метакогнитивног организовања уџбеничког текста. Метакогнитивно функционисање уџбеника подразумева, између осталог, усвајање ефикасних стратегија учења што значи, како наводи кандидаткиња, да би у уџбенику могла бити уграђена упутства за истраживачке задатке (на пример, испитати становништво у улици по различитим критеријумима). Комуникативност уџбеничког текста је основно обележје савременог уџбеника. У докторској дисертацији се анализира могућност успостављања активне и стваралачке комуникације између презентованог градива и ученика. На бази досадашњих научних сазнања, очекује се да уџбеник понуди разноврсне текстове и илустративни материјал те да упућује на друге изворе са циљем да ученици препознају узроке одређених појава, реконструишу догађаје, износе аргументе и исказују сопствено мишљење. Теоријска полазишта проблема истраживања заокружена су разматрањем друштвених садржаја у контексту хуманистичке парадигме која заступа идеју о људској слободи, самоактуализацији, достојанству и др. Управо реализација друштвених садржаја и развијање друштвених појмова на млађем школском узрасту претпостављају поштовање начела хуманости, демократије, правичности, основних слобода и мира у свету. Кандидаткиња се позива на бројне изворе којима поткрепљује наведене идеје.

У следећем поглављу дефинисани су основни појмови у истраживању: друштвени садржаји, уџбеник разредне наставе, дидактичка презентација друштвених садржаја и модели презентације друштвених садржаја. Под друштвеним садржајима подразумевају се, како истиче кандидаткиња, сазнања о променљивој друштвеној стварности кроз упознавање себе и других, кроз начине међусобног споразумевања међу људима и преко прихватљивог понашања, кроз упознавање одлика друштва свог времена, друштвених група и правила која су у њима успостављена, институција и начина њиховог деловања, те кроз упознавање прошлости, полазећи од личне и породичне историје. Уџбеник се посматра као наставно средство у којем је систематизовано знање о друштвеним феноменима и које је тако дидактички обликовано да омогући изградњу друштвених појмова, социјалних вештина и ставова код ученика млађег школског узраста. Дидактичка презентација садржаја обухвата начине трансформације научних, уметничких и других сазнања, уважавајући интелектуалне могућности ученика, мотивацију за различите облике

активног усвајања знања и захтеве важећег Наставног плана и програма. У дефинисању модела презентације друштвених садржаја, полази се од смислено-рецептивног и смислено-откривачког учења те утврђују две велике групе модела: модел експозиторног излагања декларативних знања и проблемско-хеуристички модел.

Преглед истраживања и релевантних схватања из проучаваног предмета истраживања представља синтезу идеја и резултата из ове области са два становишта. Прво се односи на улогу знања из области друштвених наука и социјалних вештина у данашњем образовању, а друго на школски уџбеник. Из релевантних страних извора (National Council for the Social Studies Elementary/Early Childhood Education Committee, 2002; Abbott, Lindin, Ong, 2008; Landy, 2002; Cameron, Connor & Morrison, 2005; Turner, 2003; Carpendale, Lewis, 2004), кандидаткиња издваја сазнања о значају раног учења социјалних вештина, знања о друштву и о школи као подстицајном окружењу за стицање вештина друштвеног деловања појединца. Наглашава се да се друштвени садржаји постепено укључују у систем знања и искустава појединца што се одвија у интеракцији са другима. Код нас се, по мишљењу кандидаткиње, након школске реформе из 2003. године овом питању посвећује већа пажња па се друштвени садржаји обухватно изучавају кроз предмете: Свет око нас, Природа и друштво, Српски језик и култура изражавања, Музичка култура, Грађанско васпитање и Народна традиција. Надаље, кандидаткиња износи сазнања о развоју друштвених појмова (Пешикан, 2003) као и о методичким иновацијама у овој области, почев од планирања наставе (Шевкушић, Шефер, 2006), преко кооперативних облика рада и сарадничког учења (Шевкушић, 1993; Мишчевић, Кадијевић, 2001; Буљубашић-Кузмановић, 2003 и др.) до проблематизације садржаја, контекстуалног учења, креативних игара, илустрација епоха и култура кроз различите медије и истраживачки рад ученика (Шефер, 2003; Пешикан, 2003; Шевкушић, 2006; Шефер и Шевкушић, 2007). У овом делу рада се анализирају и досадашња истраживања о интегративном приступу излагању друштвених садржаја и организацији наставе у преобликованом формалном окружењу као што је простор музеја, установе локалне заједнице и др. (Шимуновић-Бешлин, 2001; Stradling, 2003; Милутиновић, 2006; Миклошевић, 2010). Разматрају се и релевантна схватања о начинима усвајања знања о прошлости и закључује да су историјски појмови тешки за усвајање (Carretero, Jacott, Limon, Lopez-Manjon & Leon, 1994; Lee, Dickinson & Ashbz, 1977 и др.) па је у раду акценат на истраживањима која истичу ученичко разумевање историје као практичне дисциплине. Сходно предмету истраживања, у докторској дисертацији су разматрана истраживања школског уџбеника. Релевантни извори упућују на закључак да се кроз нове улоге уџбеника у наставном процесу афирмише подршка формирању система друштвених појмова кроз развој система променљивих знања и понашања (Kajonitz, 2007; Mayer, 2008; Hus, 2013) и оспособљавање ученика за самообразовање (Johnson, 2002; Шпановић, 2005). Посебно се истичу радови који се баве анализом уџбеника Природе и друштва у којима су истраживани вредносно осетљиви садржаји као што су: појединац и друштвене групе, норме и правила понашања, поимање прошлости и развој друштва, родни стереотипи и др. (Пешикан, 1997; Аврамовић, 2002; Маринковић, 2004; Пешикан и Маринковић, 2006).

Модел презентације друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе представљени су у завршном поглављу теоријског дела докторске дисертације. Овај део рада је теоријско-апликативног карактера јер су у њему сазнајно утемељени, конкретизовани и дизајнирани примери рецепционо-естетичког, егземплярно-парадигматског, проблемско-откривајућег и мултимедијално-вишеизворног модела излагања друштвених садржаја у уџбеницима Света око нас и Природе и друштва. Рецепционо-естетички модел заснован је на теорији рецепције која претпоставља, како тумачи кандидаткиња, узајамно деловање градива (уџбенички текст), писања (начина излагања) и рецепције ученика (естетички пријем). Ово деловање ће бити успешно ако је градиво које се излаже у складу са природом друштвених садржаја и когнитивним могућностима реципијента, односно ученика. Пример дизајниране странице уџбеничког текста по овом моделу изложен је у прилогу бр. 1 (лекција: Школовање на почетку 20. века; програмска целина: Србија новог доба; четврти разред основне школе). Егземплярно-парадигматски модел се ослања на теоријска сазнања о настави као потпомогнутој делатности и моделовању процеса поучавања и учења. Наиме, на егземплярним садржајима ученици усвајају и модел понашања те аналогне садржаје усвајају по моделу презентованих примера. Креирана страница уџбеничког текста по овом моделу налази се у прилогу бр. 2. (лекција: Лепо се понашам у групи; програмска целина: Групације људи у окружењу и моје место у њима – породица, рођаци, суседи, вршњаци, суграђани; први разред основне школе). Кандидаткиња је у описивању проблемско-откривајућег модела

пошла од учења путем открића – теоријске концепције Џ. Брунера и релевантних сазнања Б. Требјешанин (2001), С. Кркљуша (1977), Ј. Пешић (2005), С. Шпановић (2008) и других аутора. Кандидаткиња запажа да би уџбеник могао да успешно води ученика до схватања и откривања знања ако се у њему дефинише редослед активности решавања проблема и кораци извођења мисаоних операција (према Шпановић, 2008: постављање проблема, запажања, откривање заједничког битног својства и решење проблема). Пример обликоване странице по овом моделу представљен је у прилогу бр. 3 (лекција: Становници мога краја; програмска целина: Људска делатност; трећи разред основне школе). Мултимедијално-вишеизворни модел се посматра као агенс који интерагује са учеником. Ученик се упућује на различите изворе у којима су интегрисани текст, слика, говор, звучни и визуелни ефекти. Приказ странице дизајнираног уџбеничког текста по овом моделу налази се у прилогу бр. 4 (лекција: Моје место – настанак и развој; програмска целина: Где човек живи; други разред основне школе и Људска делатност; трећи разред основне школе).

Емпиријски део истраживања је најобимније и најкомплексније поглавље докторске дисертације. Методолошки оквир истраживања садржи јасно и прецизно описане елементе пројектованог истраживања у складу са утврђеним нормама и процедурама за емпиријско-аналитичко истраживање у области образовања. Кандидаткиња се, при дефинисању проблема истраживања, усмерила на испитивање заступљености друштвених садржаја и начина њиховог излагања у уџбеницима разредне наставе, сагледавање мишљења ученика о могућностима усвајања друштвених садржаја из уџбеника које користе у настави и испитивање ставова наставника/учитеља о квалитету презентације тема које обухватају друштвене садржаје у уџбеницима које користе у настави. Сходно наведеном, истраживачки циљеви су груписани у три целине. Прва група циљева се односи на утврђивање заступљености друштвених садржаја и идентификацију начина на који су изложени у уџбеницима разредне наставе у периоду од 1945. године до данас, друга на утврђивање мишљења ученика о уџбеницима Природе и друштва из којих усвајају знања о друштвеним феноменима, а трећа на испитивање ставова наставника о начинима презентације друштвених садржаја у уџбеницима за предмете: Свет око нас и Природа и друштво. Сви циљеви су операционализовани конкретним задацима.

У складу са представљеним циљевима и задацима, кандидаткиња формулише хипотезе од којих полази у истраживању. У докторској дисертацији се претпоставља да су у уџбеницима разредне наставе, који су били у употреби до 2003. године, друштвени садржаји идеолошки детерминисани и презентовани простом акумулацијом фактографских чињеница што подстиче некритичко усвајање и репродукцију знања, а да је либерализација уџбеничке продукције од 2003. године допринела делимичном иновирању приступа презентацији друштвених садржаја. Кандидаткиња је претпоставила и да ученици мисле да могу успешно репродуковати друштвене садржаје из уџбеника, али да поменути садржаји не подстичу применљивост знања, не развијају друштвене вештине и практичне способности сналажења у социо-културном окружењу. Претпоставља се и да учитељи процењују да су начини дидактичко-методичког обликовања уџбеника недовољно усклађени са специфичним обележјима садржаја који се реализују са циљем стицања сложених знања о друштву, развијања социјалних вештина и усвајања друштвених норми, вредности и ставова. Кандидаткиња је претпоставила, између осталог, и да наставници уочавају важност проблематизације друштвених садржаја у тексту уџбеника, као и изношење примера процењивања и просуђивања друштвених појава, те подстицања различитих активности ученика. Операционализација, односно конкретизација варијабли изведена је на основу формулисаних хипотеза те се независном варијаблом одређује уџбеник разредне наставе (зависно од хипотезе, то су уџбеници за предмете: Свет око нас, Природа и друштво, Српски језик, Музичка култура). У групу зависних варијабли сврставају се: мишљења ученика о уџбенику Природе и друштва и ставови учитеља о начинима презентације друштвених садржаја у уџбеницима предмета: Свет око нас и Природа и друштво.

Посебно су описане и детаљно образложене методе (метода теоријске анализе и дескриптивно-аналитичка метода) и технике (анализа садржаја, фокус групе и анкетирање) истраживања, укључујући и инструменте. Поступак анализе садржаја уџбеника обухватио је: сачињавање листе уџбеника за анализу након чега су дефинисане јединице анализе и одређени критеријуми њиховог класификовања и сређивања. Инструменти за анализу садржаја садрже истраживачку матрицу за уџбенике, истраживачку матрицу квантитативне анализе, истраживачку матрицу квалитативне анализе и припадајуће евиденционе листове. Техником фокус група, као

специфичним обликом групног интервјуа, прикупљани су подаци о мишљењу ученика о уџбенику Природе и друштва, те о њиховим искуствима у усвајању и примењивости друштвених садржаја који су изложени у уџбенику. Делимично структурисан водич фокус групног интервјуа је инструмент за прикупљање ових података. По речима кандидаткиње, делимична структурираност омогућава ученицима да се изразе на најприкладнији начин, да учествују у разговору када и у којој мери желе, док са друге стране, довољно чврста структура обезбеђује конзистентност података у свакој фокус групи. Подаци о ставовима наставника о примерености начина презентације друштвених садржаја у уџбеницима Света око нас и Природе и друштва прикупљени су анкетирањем, а припадајући инструмент је конструисала ауторка докторске дисертације. Упитник садржи три групе питања. Прва се односи на социо-демографске варијабле, друга на опште податке о изабраном уџбенику који се користи у настави, а трећа на процену присутности основних структурних елемената у уџбенику те на доминантне облике излагања друштвених садржаја.

Узорак истраживања је сложен, а одабран је из популације уџбеника разредне наставе у којима су интегрисани друштвени садржаји, из популације ученика четвртог разреда основне школе који из уџбеника усвајају знања о друштву и из популације наставника разредне наставе који користе уџбенике предмета: Свет око нас и Природа и друштво. Намеран узорак за анализу обухвата 60 уџбеника, класификованих по етапама: од 1945. до 1957. године (11); од 1958. до 1984. године (12); од 1982. до 2002. године (10) и од 2003. до школске 2011/12. године (27). Узорак уџбеника представља читанке, уџбенике Земљописа, Историје, Познавања природе и друштва, Познавања друштва, Природе и друштва, Музичке културе, Света око нас. Узорак учесника фокус група чини 60 ученика (5 фокус група по 12 ученика четвртог разреда основних школа у Сомбору). Хомогеност је обезбеђена на основу обележја: ученик користи уџбеник у учењу предмета Природа и друштво. Узорак наставника обухвата 237 учитеља (наставника разредне наставе) запослених у основним школама на територији покрајине Војводине. Детаљна структура узорка представљена је у одељку у којем се интерпретирају резултати истраживања.

Што се тиче статистичке обраде података, кандидакиња је уважила специфичности сваког истраживачког циља са операционализованим задацима те је комбиновала квантитативне и квалитативне методе. Подаци добијени анализом садржаја уџбеника представљени су табеларно (фреквенције и проценти) и графички. Квантитативни подаци су анализирани, упоређивани и генерализовани што је омогућило и успешну квалитативну анализу, односно дескрипцију описаних обележја посматраних уџбеника. За податке добијене фокус-групним интервјуом, квантитативна обрада је изведена на два нивоа: индексирање података и њихово груписање у категорије и поткатегије. У обради осталих података који се односе на ставове наставника о квалитету илагања друштвених садржаја у уџбеницима Природе и друштва, кандидаткиња се определила за дескриптивне статистичке мере (аритметичка средина и стандардна девијација), затим за хи-квадрат тест који је предвиђен за утврђивање значајности разлике између опажених и теоријских фреквенција, униваријантну анализу варијансе са једним фактором (ANOVA), док је за поузданост упитника примењен Кромбахов коефицијент. За обраду података коришћен је статистички пакет за друштвене науке, SPSS верзија 17.0 (14.7. 2013).

Извештај о реализованом истраживању представљен је у оквиру поглавља Анализа и интерпретација резултата истраживања. Ово поглавље је структурирано у следеће целине: Друштвени садржаји у предметима разредне наставе кроз етапе развоја система васпитања и образовања; Анализа друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе (Анализа друштвених садржаја у уџбеницима до либерализације продукције и Анализа друштвених садржаја у уџбеницима после либерализације продукције); Квалитет презентације друштвених садржаја из угла ученика (Мишљења ученика о усвајању друштвених садржаја презентованих у уџбенику природе и друштва и Процена ученика о корисности уџбеника природе и друштва за IV разред) и Ставови наставника о начинима представљања друштвених садржаја у уџбеницима (Мишљења наставника о елементима дидактичког обликовања уџбеника, Ставови наставника о могућностима интегрисања општељудских и демократских вредности у уџбеник и Ставови наставника о пожељним начинима презентације друштвених садржаја у уџбенику).

Закључак је последње поглавље основног текста и представља веродостојну синтезу појединачних закључака који су изведени за свако поглавље и сваку структуралну целину у дисертацији.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Таксативно навести називе радова, где и када су објављени. Прво навести најмање један рад објављен или прихваћен за објављивање у часопису са ISI листе односно са листе министарства надлежног за науку када су у питању друштвено-хуманистичке науке или радове који могу заменити овај услов до 01.јануара 2012. године. У случају радова прихваћених за објављивање, таксативно навести називе радова, где и када ће бити објављени и приложити потврду о томе.

Трбојевић, А. (2010). Утицај примене нових модела обраде историјских садржаја на успех ученика у настави природе и друштва. *Настава и васпитање*, 3, 377-389. [М-24](#)

Трбојевић, А. (2009). Специфичности обраде историјских садржаја у настави природе и друштва. *Норма*, 1, 89-102. [М-53](#)

Трбојевић, А. (2010). Научна поетика Милутина Миланковића у разредној настави - педагошки утицаји дела Кроз васиону и векове. *Иновације у настави*, 4, 95-104. [М-52](#)

Шпановић, С., Трбојевић, А. (2010). Нови приступ методском аспекту обраде друштвених садржаја у разредној настави. *Норма*, 2, 177-190 [М-53](#)

Трбојевић, А. (2010). Иновативни модели обраде историјских садржаја, Међународна научна конференција *Савремени методички изазови*, 23-25. септембар, Суботица: Учитељски факултет на мађарском наставном језику. [М-33](#)

Трбојевић, А. (2012). Интегрисана настава са аспекта обраде историјских садржаја у нижим разредима основе школе, Научни скуп *Повезивање наставних предмета и модели интегрисане наставе у основној школи*, 25-27. мај, Сомбор: Педагошки факултет, 239. [М-34](#)

Trbojević, A. (2012). Traces of Town Past: the Context of Homeland Principle in Class Teaching, Programme and book of abstracts/*The First International Interdisciplinary Conference for Young Scholars in Social Sciences and Humanities "Contexts"*, Novi Sad, 1st December 2012. – Novi Sad: Faculty of Philosophy, pp. 127-128. [М-34](#)

Трбојевић, А., Шпановић, С. (2013). Интегрисана настава природе и друштва у функцији формирања друштвених појмова. *Иновације у настави*, 2, 30-44. [М-52](#)

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Увидом у анализу резултата истраживања, запажа се комплексност података који су систематизовани у логичке целине према циљевима и задацима истраживања. Свака целина представља хомогену и кохерентну структуру интерпретираних података, како квантитативних, тако и квалитативних. Комисија оцењује да у докторској дисертацији доминира парадигма објашњавања јер се научне чињенице утврђују емпиријско-аналитичким поступцима. Међутим, у интерпретацији резултата заступљена је и интерпретативна парадигма јер се утврђују квалитативна својства анализираних уџбеника пратећи утврђене етапе развоја система васпитања и образовања.

Анализом програма предмета у којима се обрађују друштвени садржаји, утврђено је да су се називи предмета и година учења мењали током разматраног периода (Познавање природе и друштва, Познавање друштва, Свет око нас, Природа и друштво), а да су у свим програмима интегрисаних садржаја природе и друштва предвиђене теме: Живот и рад људи у школи, Живот и рад у родитељском дому, Изглед и прошлост краја и Природна средина и рад људи.

Резултати анализе друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе за период од 1945. до 1957. године указују да су друштвени садржаји заступљени у читанкама за Српски језик од првог до четвртог разреда и у уџбеницима историје и Земљописа за трећи и четврти разред. Кандидаткиња закључује да су они идеолошки детерминисани, а да су од утврђених категорија најизразитије заступљене: Развој друштва и Појединац и друштвене групе. У периоду од 1958. до 1984. године, друштвени садржаји се презентују у читанкама за српскохрватски језик и уџбеницима Познавања природе и друштва и Познавања друштва. По речима кандидаткиње, они одражавају актуелну друштвено-политичку ситуацију јер се у њима афирмише идеја самоуправног социјализма, југословенског патриотизма и братства и јединства. Резултати анализе говоре да су у периоду од 1984. до 2002. године уџбеници ослобођени идеологизације, док је већина утврђених категорија равномерно присутна у уџбеницима у периоду после 2002. године. У свим анализираним етапама, већина друштвених садржаја се презентује у готовом виду, мада су у последњој етапи идентификовани примери проблематизације садржаја, метакогнитивног функционисања уџбеника и покретања когнитивног конфликта. Надаље се истиче да је потврђена хипотеза у вези са ученичком перцепцијом квалитета уџбеника из којег уче садржаје о друштву. Вредан закључак је да су се ученици изјаснили да имају тешкоће у учењу због обимних текстова и експлицитних дефиниција које треба запамтити. Они сматрају да би их више мотивисали за учење проблематизовани друштвени садржаји, примери из свакодневног живота, као и провокативни и занимљиви задаци. Резултати испитивања ставова наставника показују, између осталог, да наставници процењују да у уџбеницима Природе и друштва нема довољно проблематизованих садржаја о друштву, да уџбеници не подстичу ученике на различите начине решавања друштвених проблема и различите углове гледања на теме из друштва, док су мало позитивније процене присутности стратегија откривања друштвених појмова, подстицања истраживачких активности ученика, истицања примера прихватљивог понашања, активирања социјалних вештина и др. Полазећи од актуелног и сложеног питања заступљености друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе и начина њихове презентације, утврђени су нови модели обраде садржаја и појмова о друштву на млађем школском узрасту.

У закључцима докторске дисертације резимирају се релевантна сазнања о проучаваном предмету истраживања, како у теоријском, тако и у емпиријском смислу. Они експлицитно указују да је тема конципирана око питања начина излагања садржаја о друштву у уџбеницима разредне наставе, а пре свега наставних предмета у којима се доминантно реализују (Свет око нас и Природа и друштво). У формулисању закључака полази се од сазнања да нема истраживачких налаза који дају одговор на питање како оптимално обликовати садржаје из друштва у уџбенику да би они омогућили да се сазнајни процес одвија у интеракцији са учеником у критичком преиспитивању изложених информација и кроз проблемско-истраживачке активности. Општи закључак је да резултати показују како уџбеник разредне наставе у којем се излажу садржаји о друштву није превазишао традиционални концепт. Потврђена је хипотеза да су у уџбеницима разредне наставе до образовне реформе 2003. године садржаји о друштву идеолошки детерминисани и да представљају просту акумулацију чињеница, да подстичу некритичко усвајање знања и репродукцију. Закључује се да су након либерализације уџбеничке продукције иновирани приступи презентацији друштвених садржаја, али не довољно јер у уџбеницима и даље доминирају декларативна знања.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Експлицитно навести позитивну или негативну оцену начина приказа и тумачења резултата истраживања.

У дисертацији се поуздано, аргументовано и на чињеницама засновано презентују резултати истраживања који представљају целовити одговор на формулисани проблем истраживања. На основу уверљиве аргументације, комплементарности квалитативног и квантитативног израза, изнета су исцрпна и подробна, како општа, тако и посебна објашњења добијених резултата. Кроз дискусију резултата анализирају се досадашња сродна истраживања чији налази се доводе у везу са добијеним. Кандидаткиња се у тумачењу резултата ослања на теоријска сазнања која припадају психологији, педагогији, дидактици, социологији, историји, методици наставе природе и друштва и другим сродним наукама. Структура, општи приступ проблему истраживања, методологији израде дисертације усклађени су са критеријумима и стандардима који су заступљени у друштвеним наукама. Комисија оцењује да кандидаткиња влада методологијом научно-истраживачког рада и да поседује продубљена знања о предмету истраживања која су мултидисциплинарног карактера, што се посебно односи на теорију школског уџбеника и методику наставе познавања друштва. Теоријска сазнања, резултати истраживања и закључци су логички повезане структурне целине које омогућавају читаоцу да прати ток мисли иако сваки део дисертације садржи подробна научна објашњења о предмету проучавања. Резултати истраживања су интерпретирани прецизно, а научна терминологија је јасна и одређена уз документовање релевантних извора и коректно реферисање библиографских јединица из списка литературе. Комисија је мишљења да је кандидаткиња мр Александра Трбојевић самосталним научно-истраживачким радом компетентно систематизовала постојећа и обликовала нова научна сазнања која ће допринети да се унапреде методичка знања у научној дисциплини – Методика наставе природе и друштва/Методика наставе познавања друштва.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Експлицитно навести да ли дисертација јесте или није написана у складу са наведеним образложењем, као и да ли она садржи или не садржи све битне елементе. Дати јасне, прецизне и концизне одговоре на 3. и 4. питање:

1. Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме
Дисертација је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме.

2. Да ли дисертација садржи све битне елементе
Дисертација садржи све битне елементе.

3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци
Комисија оцењује да се оригиналност дисертације и њен допринос развоју методичких знања у области формирања друштвених појмова у млађем школском добу огледа у следећим елементима:
Избор проблема истраживања – До сада у педагошкој и методичкој литератури овај комплексан проблем није истраживан. Актуелан је и оригиналан јер интегрише сложена и неистражена питања обраде и усвајања друштвених садржаја на млађем школском узрасту, са једне стране и дидактичко методичког обликовања уџбеника, са друге стране.
Теоријски приступ проблему истраживања – Носи креативни печат аутора јер се први пут у овој области ствара нови теоријски корпус као облик синтезе научних знања о школском уџбенику (врсте знања, облици учења, метакогнитивно вођење) и о друштвеним садржајима и начинима њиховог представљања у контексту хуманистичке парадигме.
Методологија истраживања – Потребна оригиналност је испољена у погледу комбиновања метода, техника и инструмената истраживања. Посебно се истиче способност кандидаткиње да самостално изради батерију инструмената за сложене технике истраживања као што су: анализа садржаја, фокус-групни интервју и анкетирање.
Резултати истраживања – Истичу важност и доприносе научној заснованости методичке трансформације друштвених садржаја у уџбеницима разредне наставе. Представљају валидну основу за нова истраживања и указују на диспропорцију између теоријских сазнања и потреба праксе.
Импликације на праксу – Први пут се презентују нови модели обраде садржаја о друштву у уџбеницима разредне наставе који могу бити полазна основа за израду уџбеника Природе и друштва.

4. Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања
Комисија оцењује да дисертација нема недостатака који би утицали на резултате истраживања.

X ПРЕДЛОГ:
На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:
<ul style="list-style-type: none"> - <u>да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана</u> - да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни односно измени) или - да се докторска дисертација одбија

НАВЕСТИ ИМЕ И ЗВАЊЕ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ
ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Др Мара Ђукић, редовни професор

Др Радмила Богосављевић, ванредни професор

Др Светлана Шпановић, редовни професор

НАПОМЕНА: Члан комисије који не жели да потпише извештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извештај образложење односно разлоге због којих не жели да потпише извештај.